

La transformació de les torres de guaita a la marca del Llobregós

per Jaume Moya i Matas

El Llobregós és un rierol que travessa l'Alta Segarra (a l'Anoia), el Baix Solsonès, el Nord de la Segarra i, finalment, ja a la Noguera, aporta les seves aigües escadusseres al Segre. Tot i la seva pobra aparença actual, fa més de mil anys era l'eix d'una frontera que, separant dues grans civilitzacions, va perdurar al llarg de dos segles. Al voltant de l'any 1000, aquesta franja, anomenada *al-tagr* des del califat de Còrdova i *marcha* des dels comtats cristians, es convertí en un autèntic coixí aguller. Una munió de torres de guaita (del fràncic *wahta*), germen dels castells fronterers, ericaren aquest territori. Algunes d'aquestes forteses han perdurat fins als nostres dies i les seves pedres -massa sovint trontolloses- ens permeten llegir-hi l'apassionant història del traspàs del primer al segon mil·lenni de la nostra era.

En aquest territori, potser millor que en cap altre, el visitant inquiet pot copsar la mutació que varen viure les torres de defensa al voltant de l'any 1000. Separades entre si per poques dotzenes de quilòmetres, ens revelen una progressiva eliminació dels angles en una evolució cap a les formes circulars, la implantació de millores defensives i el gradual arrencament i poliment dels carreus dels seus murs, és a dir, ens anuncien l'arribada del romànic a les forteses feudals.

Les primeres fortificacions, dins aquesta difusa zona de frontera, són bàsicament refugis per a la població que viu al voltant. Lluny dels centres de poder (a Lleida i Balaguer per als musulmans i al Montsec per als cristians), els petits nuclis habitats s'estructuren al voltant de torres i recintes fortificats que, davant atacs exteriors, fan les funcions d'amagatall temporal. Les més primitives forteses altmedievals, amb una torre i un clos, talment els models carolingis i normands, eren construïdes als llocs més encimbellats, emprant la fusta, la pedra, la terra i la calç extretes del mateix lloc. Tot i que aquí no en podem identificar amb seguretat cap anterior al segle X, marques i forats en cingles i tossals, necròpolis llaurades a la roca viva i l'abundor d'esplugues i baumes, ens conviden a imaginar-les

arreu.

La història ens diu que, acabades les algarades d'al-Tàwil, rei d'Osca, que arranaren la Noguera entre el 908 i el 913, comencen a sorgir tímidament al llarg de la frontera del Llobregós i del baix Solsonès un seguit d'estructures defensives. No obstant, quaranta anys després, entre els anys 950 i 974, els pactes de submissió dels comtes cristians a les autoritats de l'emirat de Còrdova suposen l'aturada d'aquestes construccions, tant a causa de la prohibició d'alçar fortificacions com a una etapa de relativa pau. Les ràtzies d'Almansor i del seu fill Abd al-Malik, a partir del 985, trencaren aquest *statu quo* i originaren una nova etapa d'ebullició per a l'arquitectura militar, desesperada i, alhora, rica en novetats. Aquests turbulents anys varen ocupar ben be tota la primera meitat del segle XI, fins que Arnau Mir de Tost va traslladar a migdia i a ponent la frontera del comtat d'Urgell, plantant-la a les portes de Balaguer.

És possiblement durant la primera etapa de pau del segle X, al voltant de l'any 930, quan s'alça, en terres sota domini musulmà, una torre de guaita o *hirassa* que ha perdurat fins els nostres dies: la Força de l'Estany, o "*turrem de Dalila*", segons els testimonis més antics. Aquesta interessantíssima torre, avui dins el terme municipal de Ponts, domina uns dels passos que comunica la conca del Llobregós amb la via que condueix a Artesa de Segre i Balaguer. S'aixeca sobre un edifici preexistent de carreus ciclopis i planta quadrangular, de difícil datació (iberoromana segons V. Buron, ibèrica o islàmica segons J. Bolós). Al seu voltant s'aglutinava un nucli habitat del qual només queden forats per a encaixos de les estructures d'habitatges a les baumes del cingle que té al seu redós, així com milers de fragments ceràmics escampats arreu, a l'espera que algú en faci un estudi detallat que permeti datar-ho. La torre original, gràcies al seu folre petri (fet més d'un segle després i sobre el qual entrarem més endavant), s'ha conservat fins avui, tot i que un enorme esvoranc al seu costat de tramuntana i una gran esquerda a ponent, anuncien que qualsevol dia rodolarà turó avall. Com diem, la torre, esventrada de dalt a baix, ens mostra -talment un llibre obert- la primitiva talaia (de l'àrab *tala'la*) de planta quadrada, de 4'20 m. de costat, feta amb blocs de tàpia i amb una alçada aproximada de 6'50 m. No s'aprecia cap obertura als seus murs i s'hi havia d'entrar per la terrassa superior.

Mig segle més tard, en terres sota domini del comtat d'Urgell, avui al baix Solsonès, s'alçaren dues noves torres quadrangulars: Peracamps i Ardèvol. Ambdues, no obstant, presenten un seguit d'innovacions respecte a la de Dalila. Els murs són fets amb pedres desbastades unides amb morter de calç (maçoneria), amb alguna tramada *d'opus spicatum* i, només als angles, carreus ben escairats. També l'accés suposa una novetat, doncs no és a través de la terrassa superior, sinó que ja obren una porta, a uns 8 metres del sòl, descentrada de la façana i amb l'arc ultrapassat en relació als muntants. Les seves bases, tot i mantenir els angles rectes, tampoc no són quadrades, sinó rectangulars, més gran la de Peracamps (9'80 x 6'80 m) que la d'Ardèvol (4'70 x 8'00 m). Actualment, a la torre de Peracamps (al municipi de Llobera), se'ns ofereix també en tres dels seus quatre costats, ja que el mur sud ha desaparegut amb el pas del temps. En canvi, la torre d'Ardèvol (al municipi de Pinós), ha estat objecte d'una curosa restauració i es mostra al visitant en tot el seu esplendor primitiu, tot exhibint restes del recobriment exterior, sobre el qual parlarem més endavant.

Molt propera en el temps i l'espai a aquestes dues torres, també en terres de marca del comtat d'Urgell, tot i que avui al municipi de Biosca, comarca de la Segarra, s'erigí la torre de Lloberola. Més que un lloc de pas, la seva funció bàsica era la defensa d'un recinte elevat i envoltat per un mur. Com les anteriors, presenta planta quadrangular, aquí lleugerament trapezial, amb un interior molt estret (1'60 m als costats est i oest, 1'90 m al sud i 2'60 m al desaparegut mur nord) i també aquí els murs són de maçoneria, encara que adopta el sistema constructiu de l'encofrat, com a la de Dalila. Novament, gràcies a l'ensulsiada d'un dels seus costats, podem apreciar al seu interior els traus destinats a les bigues de la bastida de fusta, imprescindible per a fer pujar les filades de paret (tapieres) a les construccions de tàpia.

A poc a poc, avançant cap a l'any 1000, els constructors tendeixen a deixar els angles, tot arrodonint les formes exteriors de les seves fortificacions. Aquesta opció respon a la millor facilitat de defensa, eliminant angles morts, i, potser, com veurem, a l'abandonament de models de tradició romana a favor de l'adopció dels d'influència islàmica. Les noves formes es manifesten en edificis

de planta nova o amb el recobriment dels edificis preexistents per mitjà de folres.

Sobre la conca del Llobregós, avui al municipi de Torà, a la Segarra, trobem encara les restes del castell de L'Aguda. Fou possiblement la primera fortalesa feta després de passar el lloc a mans del comtat d'Urgell i mostra, ja en la construcció original de la torre oest, una significativa innovació: tot i la seva planta rectangular, té els angles roms. Alhora, emprà un aparell constructiu fet amb carreus petits i quadrats, col·locats en filades regulars, anunci del romànic llombard que està a punt d'arribar. Cal dir que, desdenyant la importància de l'edifici, actualment el trobem en un llastimós estat de ruïna, desfigurat a més per un repetidor de telecomunicacions que envaeix la seva part més alta.

L'abandonament de les formes quadrangulars i l'adopció de les formes circulars, com serà pràcticament unànime els dos segles posteriors, es fa palès a les torres dels castells de Ponts i d'Orenga (a la Noguera) i de Vallferosa (a Torà, la Segarra). Les dues primeres, aixecades possiblement sota domini musulmà, i la tercera, tot i que en terra de ningú, dins teòric domini comtal. Aquestes torres són bons exemples dels primers models de torres de planta plenament circular i apunten que aquest perfil fóra el preferit dins el món islàmic. A més, totes tres tenen en comú una innovació pròpia dels darrers anys del segle X i inicis de l'XI: un folre, de carreus regulars i arrencats a Ponts i Orenga i d'arrebossat de calç a Vallferosa, que reforça els seus murs i els dona major alçada. Molt possiblement aquest recobriment fou aplicat en el moment en que els llocs passen a mans de les autoritats comtals, les quals adaptarien el model per a les seves posteriors edificacions. El cos cilíndric facilitava la vigilància per part d'un petit destacament de guàrdia i l'afegit d'uns cadafals lignics - també dits verdesques- a la part superior (els ancoratges dels quals encara són ben visibles a Vallferosa) n'afavoria la defensa vertical. Avui, mentre les almenares (de l'àrab *manâra*, far) d'Orenga i de Ponts romanen en un estat ruïnós, Vallferosa se'ns exhibeix en tota la seva magnificència (la torre medieval més alta de Catalunya, d'uns 30 m d'alt) i en un estat de conservació envejable, reforçat pels actuals treballs de restauració.

Aquesta tècnica del folre fou adoptada per transformar les

fortificacions quadrangulars anteriors. Així, a tocar de l'any 1000, els murs exteriors de la trapezial torre de Lloberola varen doblar el seu gruix, varen créixer dos metres i, el més significatiu, varen arrodonir les seves cantonades, amb un folre de carreus petits i irregulars, cobert de morter de calç. De la mateixa manera, la torre rectangular d'Ardèvol s'envolta per una torre de planta lleugerament el·líptica, de carreus escairats i irregulars units amb morter de calç; mitja dotzena de filades és tot el que resta actualment d'aquesta segona torre, ensorrada l'any 1931.

També la venerable torre de Dalila fou fagocitada per una torre circular que la recobrí, transformant-la exteriorment en una torre perfectament cilíndrica, coneguda com la Força de l'Estany o, popularment, la "Torre del Cargol", que la preservà fins als nostres dies. En aquest cas, la segona torre, alçada al segle XI o inicis del XII, ja reuneix els elements característics de les torres mestres dels castells romànics catalans: planta circular, cos cilíndric, carreus ben escairats i arrencats, interior dividit en compartiments (separats aquí per volta de lloses verticals en plec de llibre), cambra inferior cega, porta a nivell del pis principal, petites espitlleres com a úniques obertures i rematada per una terrassa amb merlets.

Val a dir que aquesta ràpida evolució tingué lloc, com hem vist, en menys d'un segle i a les terres de marca catalanes, culminant en magnífiques torres plenament romàniques (Coaner o Fals al Bages, la Manresana o Boixadors a l'Anoia, Pilar d'Almenara a l'Urgell, Vilamajor d'Agramunt o Baronia de Sant Oïsmè a la Noguera o Mejanell a la Segarra, com a exemples geogràficament propers), mentre que al continent europeu es seguí construint torres quadrangulars i de fusta fins a la generalització de les torres de pedra, dos segles més tard.

Totes aquestes torres (i tantes d'altres: Talteüll, Alta-riba, Ivorra, L'Ametlla de Segarra, Comiols, Sallent de Pinell, Castelnou d'Ossó... i les altres que vulgui afegir el lector) encara ara assenyalen el cel talment un dit orgullós que recorda el seu protagonisme en el naixement de la nostra nació i que reclama l'esforç col·lectiu en la tasca de recuperació de la seva dignitat monumental. Però això, ja és una altra història...

Nota final: mentre enllesteixo aquestes ratlles, arriba a les meves mans la notícia que la Comissió de Política Cultural del Parlament de Catalunya acaba de rebutjar una tímida "Proposta de resolució sobre la recuperació i la promoció de les torres de guaita", presentada davant la Mesa pel Diputat Carles Pellicer. La proposta instava al Govern a realitzar un estudi per a identificar-les, catalogar-les i recuperar-les, tot assenyalant la conveniència de "poder fer-ne la seva promoció adequada i elaborar-ne una ruta turística". No puc evitar pensar que, si aquestes "torres de guaita" estiguessin pocs centenars de quilòmetres més al Nord, és a dir, a l'altre cantó de la "marca" contemporània, ja fa anys que serien un focus d'atracció turística, un motor de dinamisme cultural i una font de riquesa per al país que els envolta...

Florejacs, febrer del 2008

Per saber-ne més: J.BOLÓS, "Castells de la Catalunya Central"; E.BIOSCA, T.VINYOLES i X.XORTÓ, "Des de la Frontera. Castells Medievals de la Marca"; V.BURON, "Castells Romànics Catalans.Guia"; DD. AA., "Catalunya Romànica"; J.BOLÓS, "Catalunya Medieval"; MAX TURULL i ALTRES, "Història gràfica de La Segarra". Agraïments: Ma. Mercè Matas, pel suport documental i bibliogràfic, i Rosa Nebot, per l'assessorament lingüístic.